

S.I. Schab, *Palimpsest polski*.*Reprezentacje Polski i Polaków w duńskich relacjach podróżniczych*,

Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 2018, 228 ss.

Wiedza o kontaktach kulturalnych między Polską a Danią, a także o zainteresowaniach naszym krajem duńskich ludzi pióra, nie jest całkowicie nieobecna w polskim dyskursie literaturoznawczym, lecz nawet jeśli znajdziemy jej ślady, to do niedawna były one rozproszone, marginalne i głównie o charakterze faktograficznym¹. Sposobom postrzegania i obrazowania naszej ojczyzny przez rodaków Hansa Christiana Andersena nie przyglądano się w sposób systematyczny i pogłębiony. Ostatnie dwa lata przyniosły istotną zmianę. Umocowana w badaniach kulturoznawczych monografia Sylwii Izabeli Schab wspomnianą lukę częściowo wypełnia, poddając sposoby istnienia Polski w wyobraźni Duńczyków wieloaspektowej analizie. Jej publikacja wchodzi przy tym w owocny dialog z wydaną rok wcześniej książką gdańskiej historyczki Michaliny Petelskiej zatytułowaną *Georg Brandes i Polacy, czyli o fenomenie wzajemnego zainteresowania z Polską w tle* (2017).

Palimpsest polski... wyrósł z zainteresowań autorki literaturą podróżniczą, układających się na jej uwarunkowane specjalnością filologa-skandynawisty świetne rozpoznanie kultury duńskiej, ze szczególnym uwzględnieniem piśmiennictwa ostatnich 150 lat. Celem wskazanym przez autorkę jako nadrzędny jest analiza czterech relacji z podróży do Polski. Ich autorzy – Georg Brandes, Else Moltke, Hilmar Wulff i Dea Trier Mørk – zaznaczyli swoją obecność w rodzimym krajo-brazie kulturowym, choć tylko ten pierwszy, spod którego pióra wyszły *Indtryk fra Polen* (1888), zajął niekwestionowane miejsce w duńskim kanonie kultury.

W trudną, acz atrakcyjną, badawczą podróż, rozpoznającą duńskie świadectwa podróży do Polski i spotkań ich autorów z Polakami poznańska badaczka, duńskojęzyczna skandynawistka z językoznawczym i kulturoznawczym rodowodem, udała się wyposażona w wyrafinowane, nowoczesne instrumentarium naukowo-metodologiczne i bogate dokumentacyjno-źródłowe zasoby. Jej publikacja, jak na rozprawę naukową przystało, zawiera typową część teoretyczną, obszerną część analityczną i podsumowanie. W pierwszej części wielorakiej analizie poddano hybrydyczne pojęcie literatury podróżniczej. Krytycznie zestawione zostały sposoby rozumienia tego pojęcia o proveniencji głównie anglosaskiej i niemieckiej z rozpoznaniem teoretyków polskich oraz skandynawskich.

¹ Do skandynawistycznego kanonu należą na przykład eseje Jarosława Iwaszkiewicza (między innymi 1977) lub prace gdańskiego skandynawisty Zenona Ciesielskiego (1972).

Książka poznańskiej badaczki sytuuje się w kulturowym nurcie badań literaturoznawczych, które – jak zauważa przywoływana niejednokrotnie w monografii Anna Burzyńska – traktują pisanie i odczytywanie tekstów jako część praktyk uniwersum kulturowego, co skutkuje poszerzeniem horyzontów interpretacyjnych i uruchomieniem nowych, ożywczych kontekstów w jakich uczestniczy tekst (Burzyńska 2006: 86–87). Sylwia Izabela Schab jednoznacznie preferuje taki właśnie sposób uprawiania badań nad będącą przedmiotem jej namysłu literaturą fikcyjną, widząc w nim możliwość „rekultyryzacji” literatury podróżniczej, ukazania jej uwikłań i zwrócenia uwagi na jej dialogiczny charakter, a także gatunkową hybrydowość (Schab 2018: 10).

Przyznając w swoim projekcie uprzywilejowane miejsce praktykom interpretacyjnym, autorka *Palimpsestu polskiego...* określa trzy zasadnicze kategorie, wokół których skupia się jej wywód. Kategoriami tymi są *dyskurs*, zgodnie z Foucaultowskim ujęciem (Foucault 2002), rozumiany jako proces, będący produkcją znaczeń wokół danego zagadnienia, a także stanowiący rozproszony i ukryty konglomerat władzy, *intertekstualność* – definiowana w odniesieniu do prac Gérarda Genette’a (2014) i Edvarda Saída (2005) – oraz *reprezentacja*, skupiająca uwagę na procesie kreacji rzeczywistości, z przesunięciem zainteresowania z przedmiotu na podmiot reprezentacji.

Innymi słowy, autorkę zajmuje rozpoznawanie i kartografowanie strategii dyskursywnych, które stwarzają tekstualny świat, nie tyle odzwierciedlający rzeczywistość (rozumianą kulturowo bądź fizycznie), ile stanowiący pochodną swoistych systemów percepcji, konceptualizacji i reprezentacji. Jej stanowisko badawcze zostaje dookreślone w rozdziale pierwszym *Literatura podróżnicza a problem reprezentacji*, gdzie autorka wskazuje na badania postkolonialne, feministyczne oraz refleksje Zygmunta Baumana nad płynną rzeczywistością, jako na istotne podłoże odradzającego się zainteresowania relacjami z podróży. Taka postawa nie oznacza jednak dla autorki rezygnacji z rozważań nad szczególną organizacją języka analizowanych narracji, co dla niektórych czytelników jej rozprawy może jawić się jako strategia sprzeczna z zadeklarowaną perspektywą kulturoznawczą. Wystarczy jednak przypomnieć sobie wywodzący się ze strukturalizmu namysł Rolanda Barthesa nad mitotwórczymi strategiami funkcjonującymi w przestrzeni mieszczańskiego społeczeństwa oraz mitoburczą funkcją zagęszczonego metaforą tekstu; namysł stanowiący istotny impuls zarówno dla współczesnych badań kulturoznawczych, jak i kulturowego zwrotu w dyskusji o literaturze. Wówczas połączenie analizy językowej (w sposób pokrewny strukturalistom i postrukturalistom) z dążeniem do ukazania palimpsestowości analizowanych narracji nie będzie samo w sobie oznaczało sprzeczności.

Kluczem do rozprawy jest pojawiające się w tytule monografii i znane z poststrukturalistycznych rozważań pojęcie *palimpsest*, odnoszące się do myśli

Genette'a. Służy ono do wieloaspektowej i interdyscyplinarnej lektury „nawarstwionego” obrazu Polski i Polaków w duńskiej literaturze podróżniczej (zob. Schab 2018: 9). Już na wstępie autorka ujawnia podejście nieidiograficzne: widzi teksty jako należące do sieci intertekstualnej, ontycznie niesamodzielne, „nieautoteliczne”. Za Ryszardem Nyczem, zwolennikiem szerokiej kontekstualizacji dzieła, kładzie nacisk na aspekt wspólnotowy tekstów. W swojej narracji porusza się w kręgu niefikcyjnych konstrukcji myślowych, niebędącym jednak dla badaczki prostym łącznikiem między czytelnikiem a rzeczywistością, gdyż nakładają się na niego różnorodne filtry – w tym wrażliwość, wiedza i doświadczenie autora zapi-sków czy jego uległość wobec wcześniejszych tekstów podróżniczych.

Rozdział drugi zatytułowany *Polska i Polacy w literaturze duńskiej* daje czytelnikowi ogólny wgląd w wąską skalę zainteresowań naszym krajem i rodakami, od początku odnosząc się do ram, strategii narracyjnych i mapy zagadnień, jakie wygenerowali główni bohaterowie rozprawy. Następujące po nim rozdziały analityczne prezentują wyraziste strategie pisarskie, które współtworzą szerszą kulturową konstrukcję Europy Wschodniej. Już swymi tytułami określają specyficzną perspektywę każdego z czterech analizowanych autorów-narratorów. W rozdziale trzecim *Strategia świadka-kreatora: Wrażenia z Polski Georga Brandesa* poznańska badaczka przygląda się obrazom Polski przełomu XIX i XX wieku, wyłaniającym się z tekstów autorstwa jednego z najbardziej opiniotwórczych skandynawskich krytyków literackich po 1850 roku, kształtującego krwioobieg kulturowy nie tylko Danii, ale całej Skandynawii; świadomego kreatora swej wyjątkowej pozycji na intelektualnej scenie Europy (Schab 2018: 118), twórcy żywotnych mitów składających się na pojęcie polskości w duńskiej przestrzeni kulturowej. W rozdziale czwartym *Strategia gawędziarza: Polski wrzesień Else Moltke* analizuje wizerunek Polski lat 30. XX wieku w relacji hrabiny Moltke – publicystki, powieściopisarki, działaczki na rzecz kobiet, a także bywalczyni salonów politycznych i kulturalnych ówczesnej Danii i Polski. W następnym rozdziale, noszącym tytuł *Strategia idealizacji: Polska Hilmaru Wulffa*, autorkę interesuje spojrzenie, którym powojenną Polskę lat 1947–1960 ogarnia pisarz identyfikowany z nurtem robotniczym literatury duńskiej. Natomiast rozdział szósty *Strategia impresjonisty: Polska Dei Trier Mørch* traktuje o spotkaniu duńskiej artystki, pisarki, aktywistki wywodzącej się z duńskich inteligentkich środowisk lewicowych, z polską rzeczywistością lat 60. XX wieku.

Rozdziały analityczne mają analogiczną strukturę: oprócz prezentacji autora i jego związków z Polską podejmują aspekty poetologiczne i genologiczne danej relacji, a także przynoszą charakterystykę strategii reprezentacji stosowanych przez „podróżujące ja” i ujawniają „pryzmat, jakim jest sam podróżnik: postrzegający Innego z perspektywy własnych przesądów, wyobrażeń stereotypów – czyli wiedzy przyswojonej w czasie poprzedzającym wyprawę, zarówno w sposób intencjonalny, jak i zapośredniczonej przez dyskurs dominujący w jego własnym

kręgu kulturowym” (Schab 2018: 190). Najwięcej miejsca w części analitycznej poświęcono Brandesowi, autorowi „kanonicznej dla duńskiej kultury reprezentacji Polski” (Schab 2018: 45), którego relacja była kluczowa dla kolejnych pokoleń podróżujących po naszym kraju Duńczyków.

Na pewna słuszna jest uwaga poznańskiej skandynawistki, że „relacje podróżnicze więcej mówią o autorach i krajach/kulturach/kręgach społecznych, z których owi podróżnicy się wywodzą, niż o opisywanych miejscach” (Schab 2018: 39), ale wydaje się, że nie do końca rzeczą sprawiedliwą jest pozbawianie ich walorów poznawczych intersubiektywnych, a nawet – ponadczasowych. Rozprawa nie rozstrzyga tej kwestii definitywnie, nosi piętno metody i języka odrywającego człowieka od realnego świata. Trzeba przyznać, że Autorka odnosi się do problemu mimetyzmu z właściwą sobie dociekliwością, choć obrana metoda wywołuje opór kartografowanej materii. Brnie przez cudze konstatacje przechylające rozmaicie szalę napięć między reprezentacją rozumianą jako znakotwórcza i znaczeniokształtna projekcja a reprezentacją stanowiącą okno na świat istniejący realnie, poza podmiotem ludzkim. Stara się wypracować stanowisko kompromisowe, w którym „[m]imetyzm rozumiany jako odwołanie do prawdziwego świata w literaturze podróżniczej (i nie tylko w niej) podlega [...] pewnym ograniczeniom, ściśle związanym z literacką tkanką tekstualnej reprezentacji obserwowanej i przeżywanej rzeczywistości (przy czym mimesis traktowana jest jako jedna z postaci reprezentacji)” (Schab 2018: 37).

Monografię podsumowuje ośmiostronicowe *Zakończenie*, rekapitulujące wnioski dotyczące zastosowanych strategii reprezentacji prowadzących do uprzedmiotowienia, kartografowania, „orientalizowania” polskiego Innego. Analizowane narracje tworzą, co prawda, swoiste „szczeliny”, które umożliwiają zaistnienie Innego, lecz i te momenty – jak zaznacza autorka – nie są wolne od fikcjonalizacji. W konkluzji badaczka akcentuje trzy istotnie aspekty wpływające na kształt relacji z podróży. Pierwszy z nich dotyczy samego podróżnika; nie jest to idea całkowicie nowa, ale została dobrze udokumentowana i odsłania sformułowaną ponowocześnie prawidłowość, że w literaturze podróżniczej ważny jest własny kod kulturowy obserwatora cudzej kultury.

Drugi aspekt dotyczy literackości przekazów podróżniczych, a zwłaszcza ich aspektu intertekstualnego. Narracje te często odsyłają do innych wcześniejszych przekazów (duńskich czy europejskich zapisków o Polsce), są w nich zanurzone i stwarzają wrażenie, że ich autorzy podróżują bardziej w świecie bibliotecznym niż w realnym kraju odwiedzanym w roli zwyczajnych turystów. Tutaj odsłania się najwyraźniej palimpsestowa struktura analizowanych tekstów: wieloaspektowych, wielopoziomowych, wieloznacznych, retorycznie zainfekowanych i skonstruowanych. Tym samym duńskie wyobrażenia o Polsce i Polakach jawią się jako wielorako uwikłane i poznawczo uwarunkowane. Uwikłania, w jakich autorka umieszcza duńskie relacje o Polsce, mogą stanowić nie lada wyzwanie dla czytelnika.

ka – mamy tu na myśli nie tylko zmieniające się konteksty polityczne i konwencje literackie, ale również napięcia, które wprowadzają między innymi perspektywa genderowa oraz postkolonialna. Z tropienia takich śladów wynika problem wolności i stopień autonomiczności przedstawicieli literatury podróżniczej, a nawet stopień ich oryginalności, skoro kreatywność może oznaczać tylko przesunięcie elementu w ramach istniejącego zamkniętego, wspólnotowego układu (dyskursu).

Trzeci aspekt dotyczy typologii strategii pisarskich. Rekapitulując rozważania na temat zastosowanych przez autorów-narratorów strategii reprezentacji, poznawsza badaczka sugeruje analogię między opowieścią podróżnika a przekładem, gdyż autorzy relacji z podróży – podobnie jak tłumacze – służą rodzimej publiczności czytającej, tworząc obrazy inności przez pryzmat dostępnych im zasobów, nawyków, doświadczeń, ale także eksperymentów stylistycznych, które mają wzmocnić autorytet i pozycję autora-narratora; ponadto manifestują solidarność i wzmacniają poczucie wspólnoty rodzimych adresatów.

Palimpsest polski. Reprezentacje Polski i Polaków w duńskich relacjach podróżniczych, przypominając, że „[l]iteratura podróżnicza w sposób szczególny ogniskuje motywy i tematy komparatystyki kulturowej” (Schab 2018: 190), może stać się – zgodnie z nadziejami jej autorki – zaczynem dalszych badań nad sposobami istnienia Polski w wyobraźni Duńczyków lub, szerzej, Skandynawów, stanowiąc przy tym zachętę do dalszych badań nad hybrydycznością literatury, wynikającej ze spotkania autora-narratora-podróźnika z Innym.

Hieronim Chojnacki
Uniwersytet Gdański

Maria Sibińska
Uniwersytet Gdański

Bibliografia

- Iwazkiewicz, J. (1997). *Szkice o literaturze skandynawskiej*. Warszawa: Czytelnik 1977.
- Ciesielski, Z. (1972). *Zbliżenia polsko-skandynawskie. Szkice o kontaktach kulturalnych w XIX i XX wieku*. Gdańsk: Wydawnictwo Morskie.
- Petelska, M. (2017). *Georg Brandes i Polacy, czyli o fenomenie wzajemnego zainteresowania z Polską w tle*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Burzyńska, A. (2006). Kulturowy zwrot teorii. W: M.P. Markowski i R. Nycz (red.). *Kulturowa teoria literatury. Główne pojęcia i problemy*. Kraków: Universitas.
- Foucault, M. (2002). *Porządek dyskursu*. Tłum. M. Kozłowski. Gdańsk: słowo/obraz terytoria.
- Genette, G. (2014). *Palimpsesty. Literatura drugiego stopnia*. Tłum. T. Stróżyński, A. Milecki. Gdańsk: słowo/obraz terytoria.
- Said, E. (2005). *Orientalizm*. Tłum. M. Wyrwas-Wiśniewska. Gdańsk: Zysk i S-ka.